

Едоардо дел Векјо

КОМЕРЦИЈАЛНИ ПРОБЛЕМИ И ПЕРСПЕКТИВЕ ИТАЛИЈЕ И ЛУЖНИХ СЛОВЕНА У ТОКУ ПРВОГ СВЈЕТСКОГ РАТА*

Улазак у рат

Заједничке изузетно негативне особине везивале су двије независне словенске државе, Црну Гору и Србију, у тренутку њиховог уласка у рат:

Са припојеном територијом од око 7.500 km² на којој је било настањено 220.000 људи након споразума у Букурешту Црна Гора је била мала држава, а обухватала је површину од 16.500 km² са 505.000 становника. Укупан биланс трошкова 1912. износио је 4.187.126 круна, за ратне потребе је утрошено 260.000 а за државне дугове 33 милиона франака.¹ Постављало се стога драматично питање избора који се односио на санирање тешког финансијског стања наслијеђеног од балканских ратова и неопходност да се пронађу, иако у ограниченом државном билансу, потребна средства за модернизацију и повећање војске. Укупне активне мобилне снаге биле су у ствари од 40 до 45.000 пушака, 104 топа и 44 митраљеза, са око 11 резервних батаљона постављених као страже на границама и одређеним мјестима.² Неоспорно је произлазило да је за малу Краљевину био неопходан дуги период мира да би се припојила нова територија, модернизовала војска и превазишла тешка финансијска ситуација наслијеђена од рата.

* Реферат поднесен на IX засједању Југословенско-италијанске комисије за историју, Херцег-Нови, 22—25. IV 1981.

¹ E. MAGNI, *Cronache economiche e finanziarie degli stati belligeranti e neutrali*, Рим, 1917. стр. 523.

² A. S. M. A. E., Политичка серија П. Повјерљиве информације војног карактера, извјештаји краљевских конзула, Црна Гора, кутија 516.

И Србија је изашла из балканских ратова увећана. Површина њена је увећана са 48.000 на 87.000 km², а становништво са три на четири и по милиона. За подстицање развоја и спајање анектираних области Србији су били потребни мир и спокојство; међутим, била је принуђена да брани своју независност, јер јој је пријетила опасност од централизованих уједињених царстава, Бугара и Турака, а и сама жртва основне аспирације за великом и независном словенском државом, била је приморана да одложи за боља времена пропране јавних радова, аграрног уређења и изградње железница. И српска војска након своје реорганизације, која потиче из доба балканског савеза, била је подривена озбиљним поремећајима, иако је имала снаге које су се могле процијенити на 350.000 људи, 10.000 коњаника, 220 митраљеза, 300 нових топова, уз које треба додати и старе, и око 250 комада заробљених од Бугара и Турака.³ При процјени ове војске између осталог нијесу биле обухваћене четири дивизије планиране на новим територијама. Да је мир Србима омогућио да изврше комплетне припреме и обнове опрему до 1916. сходно плановима Врховног штаба располагали би војском од око 450.000 добро припремљених људи, посебно са прикладним оружјем. Министри Паћин и Протић су заиста знали да руководе скромним државним финансијама, тако да су постигли најбоље резултате. На почетку свјетског рата финансијско стање приватника било је у цјелости добро, док су државне финансије стајале лоше, посебно због посљедица балканских ратова. Првог јануара 1914. државни дуг је износио 654 милиона лира⁴, а у фебруару исте године повећан је за 250 милиона, захваљујући зајму који је додјелила Француска, намијењеном за плаћање ратних трошкова⁵. За наоружање Србије било је потребно око 120 милиона, а 250 до 300 милиона за почетак бројних јавних радова и железничких пруга⁶. На оптерећење државног дуга посебно је утицао биланс министарства рата, који је од 1912. до 1914. био скоро удвостручен. Али ако су се с једне стране јављале нове и веће потребе, с друге стране специјално уређење српског пореског законодавства није доносило велике приходе. Незнатне таксене марке погађале су скупе преносе некретнина; сеоска имања, жетве, залихе нијесу се могли секвестирати у одређеним условима, чак ни за дугове држави; због умјерених такси били су оптерећени бесплатни преноси; прогресивни порези на приход се показао подношљивим. Међутим, општи економско-финансијски услови нације нијесу омогућавали већа и нова пореска оптерећења, нити су, кад је избио свјетски сукоб, дозвољавали да се уз реалну предност прибјегне расписивању општег зајма. — На основу таквог стања јасно произлази да су Србији морале дати

³ A. S. M. A. E., исто, Србија.

⁴ E. MAGNI, *Finanza e vittoria, Cronache economiche e finanziarie degli stati belligeranti e neutrali*, цит. стр. 514.

⁵ Исто, стр. 515.

⁶ P. SENJANOVIĆ, *Au lendemain des guerres balcaniques*, Париз, 1916.

велику финансијску помоћ Француска и Велика Британија, које су још од октобра 1914. најавиле додјелу другог зајма, свака по 90 милиона, а да су из тих разлога и други зајмови били касније одобрени чак након поразне инвазије аустроугарске војске.

Можда управо кроз финансијску политику, или боље речено кроз прибјегавање Црне Горе руској помоћи и Србије енглеско-француској, можемо уочити неке разлике између двије државе.

Блокада црногорских обала

Изјаву о блокади црногорске обале од стране аустроугарске владе, са којом је италијанска влада упозната дипломатском нотом од 10. августа 1914, закључено је да „ће неутралним и пријатељским бродовима бити дат рок од 24 часа за слободно напуштање блокираних мјеста“.⁷ Обичан административни акт је превазилазио ратне посљедице и значио нешто сасвим друго од онога што се могло претпоставити. Погодио је много више привредни сектор: с једне стране Црну Гору, која је тиме била изолована, а с друге Италију, која је из дана у дан увиђала како пропада комерцијално продирање које је имало велике перспективе, а чији су почеци били доста далеко⁸.

Комерцијални развој Црне Горе није уистину био значајан сам по себи, а напори Компаније Барске луке ишли су у том правцу већ неколико година⁹, бројни сектори индустријског италијанског капитализма циљали су ка систематском развоју железница на Балкану који је између осталог завршетком балканских ратова постајао реалнији. Овим би се омогућило радикалније присуство италијанске привреде на Полуострву које је већ било вишедржавно, а Бар би представљао једну од атрактивних тачака читавог географског подручја¹⁰.

У том смислу су се усклађивала привредно-комерцијална разматрања и финансијске спекулације које су у Црној Гори, иако осиромашеној и са привредним структурама у пропадању, заједнички открили најбољи пут којим би се увукли између двије краљевине у пропадању, утврдили снагама и капиталом нове позиције, продирући све до укрштања пута Солун—Загреб и проширујући подручје свог дјеловања на царство које је већ одавно било освојени терен европског капитализма.

⁷ Gazzetta Ufficiale од 13. августа 1914. бр. 193.

⁸ A. S. M. A. E., Архив кабинета, 1913. преградак 28, фасцикла 364.

⁹ Треба прегледати познато дјело ТАМБОРЕ (TAMBORRA) о Компанији Барске луке и чланак истог аутора под називом »The Rise of Italian Industry and the Balkans« (1900—1914) у »Journal of European Economic History« 1974, бр. I.

¹⁰ I R. A. WEBSTER у својој студији *L'imperialismo industriale italiano, Studio sul prefascismo* (1908—1915), Торино, 1974, стр. 390. и народне, показује да вјерује у ту поставку.

Италија је у ствари назирала једину могућност да преко Црне Горе учествује у процесу економске зависности, а посебно руске индустрије, финансијске помоћи Француске, Велике Британије, Њемачке, као и Сједињених Држава, Јапана, Холандије, које ће рат, искључујући само Њемачку, довести до веома брзог пропресивног проширења¹¹.

Блокада црногорских области од стране Аустро-Угарске имала је, у комерцијалном погледу, двоструки ефекат: да осујети ове планове италијанске експанзије на Балкану и ван Балкана и да одузме Србији један важан излаз на Јадранско море за сопствену трговину са иностранством и војну опскрбу, а на тај начин јој онемогући да ријеша економске невоље централних влада.

Једини пут, којим се морало дуго путовати, водио је од Солуна, а био је незгодан због уласка отоманског царства у рат, а затим и Бугарске; стога није задовољавао потребе којима је био намијењен, посебно због неодговарајуће структуре¹².

Блокадом црногорских обала је у ствари прекинут сваки комерцијални однос између Италије и јужнословенских држава, уколико би се изузела мала и безначајна одступања Апулије (Пуље) у првој години сукоба¹³ и сваки покушај комерцијалног притиска Италије на балканске области. Биће потребно сачекати крај сукоба да би и ове државе наставиле да се развијају сходно плановима онолико различитим колико је била поремећена политичка уравнотеженост у тој области.

Први контакти

Крај једног маштања је стварао друга, чак многа друга. Ако је рат заиста драстично свео на праву мјеру италијанска очекивања и конфинирао словенске државе у изолацију са врло малим изгледима за будућност, још жешће је потврдио словенска образложења захтјева за добијање излаза на Јадранско море и тежње Италије ка подручју са којег би вјероватно крајњи исход сукоба истиснуо тешко tutorство Аустро-Угарске.

У том смислу је отпочела серија разговора и билатералних незваничних сусрета који су претходили будућим преговорима о миру, а Италијани и Словени су почели да зацртавају своје односе у којима је било много нејасних питања директно везаних за будуће територијално уређење, док су се једноставније одвијали разговори за поравнање на сектору комерцијалних односа.

Овдје је немогуће вјерно приказати како су се одржавали такви састанци и због ограничене важности коју су многи од

¹¹ E. DEL VECCHIO, *La cooperazione economica e finanziaria nella politica di guerra dell'Intesa*, Напуљ 1974, стр. 52 и наредне.

¹² A. L. L., *Железнице, Биљешке, Мемоари, Кореспонденција*, кртија 225.

¹³ Исто.

њих имали за одређивање италијанско-словенских односа у послеријатном периоду, али можемо дати неке њихове карактеристике и истаћи најважније.

Био је то свијет који је често имао ријетке везе са званичном дипломатијом, али је управо из тог разлога прелазило њене границе. Хрвати, Срби, Словенци, Далматинци и Босанци састајали су се са одговорним италијанским личностима на невезаним преговорима, често случајним, износећи каткада личне идеје које су ипак ријетко прелазиле хоризонте појединачних националности. Па ипак, ови неформални, колико и необични приговори, дали су печат стварности послеријатног периода много више него што би се могло назрети из њихове неповезаности.

Италијанско виђење економско-комерцијалног сектора било је свакако унитаристичко. Де Вити, Еинауди, Салвамини, Боргата, Луцати, Прато, Креспи, који су се у Италији интересовали за развој комерцијалних односа на том сектору, мислили су свакако на једно једино словенско тржиште и укупне резултате који су подразумевали само једно привредно подручје као и једну политичку агрегацију. У томе су често у извјесном смислу били јачи управо економисти са Полуострва, од словенских саговорника. Луцати је 1916. приговорио Ристићу, српском представнику у Италији, упућујући му следеће ријечи: „Непотребно је да ми говорите о српским говедима, српским свињама, српским овцама... то су производи који само са хрватским дрветом, босанским жељезом, словеначким угљем, могу од словенских земаља и Италије створити два заједничка тржишта“¹⁴.

У тежњи да упознају и схвате укупну вриједност тог тржишта, Италијани ће често бити приморани да на брзину доносе приближне закључке. Балкански ратови су, ако се има у виду други период мира, ојачали везе између привредних средина двије јадранске обале и створили низ изгчекивања која су била тако велика да су превазилазила ратни период и проширивала видике до мира, што је представљало могућност настављања нагло прекинутог дијалога. Овим се објашњава и италијанско виђење великог јединственог тржишта. Природна богатства земље била су привлачна за многе италијанске индустрије, стога су главна иселјавања из покрајина Венето, Емилија, Марке, Абруци и Пуља натјерала многе сународнике да пређу у неке области и допринијела стварању слике о земљи чија се економија допуњавала с италијанском у једном, донекле присутном, тумачењу стварности које је неоспорно претпостављало јединствено тржиште, а не његову подјелу на секторе¹⁵.

¹⁴А. L. L., Биљешке, Мемоари, Рукописи, кутија 81. Луцати (Luzzatti) је о овом разговору извјестио министра пољопривреде Рафинерија, истичући да треба да размотри какво би било југословенско тржиште за италијанске производе, подсјећајући га на природна рудна богатства Југославије.

¹⁵Има безброј доказа о овом питању. И Салвамини говори о „југословенском тржишту“ као и Луцати, Креспи (Crespi) и Бисолати (Bisolati).

Овај концепт о јединственој словенској комерцијалној зони који није створен у првим мјесецима сукоба, већ је био плод једног логичког процеса развоја који се наметао постепено посљедњих мјесеци 1914, претрпио је (јер је тако морало бити) посљедице дубоких политичких разилажења по питању територијалног уређења у посљератном периоду, а почиње самостално да се развија првих мјесеци 1916.

Да би се боље изложиле чињенице, могао би се направити план тих односа и изнијети наравно само они најважнији у појединачним секторима размјене. Стога можемо истаћи да су први разговори са посебним освртом на проблеме увоза пољопривредних производа вођени на међупарламентарној конференцији за комерцијална питања одржаној у Паризу, у априлу 1916, и за економска питања, такође одржаној у француској пријестоници, два мјесеца касније.

Међутим, детаљнији разговори о могућностима извоза индустријских производа почињу касније, у октобру 1916, на састанку о противзаштитном царинском систему одржаном у Милану када су управо Италијани усвојили концепт који су предвиђали прије него што су ова тржишта постала јединствена.

У току 1917, а затим и 1918, када је средиште италијанско-словенских разговора било у Лондону и Риму, често су двије стране развијале односе прво на привредном сектору а касније на политичком. Треба истаћи да је напуштање Париза због споредних потреба имало и практичне ефекте, јер је елиминисало сваки утицај Француске, која је, посебно у току разговора Клемантел — Данцео, у мају 1916, стално покушавала да се укључи у разговоре¹⁶.

Могућности размјене на сектору пољопривреде

Излажући свој план за формирање велике коморе за компензацију између емисионих банака Француске, Велике Британије, Русије и Италије, коју је требало проширити на Белгију, Србију и Црну Гору кад буду ослобођене, Луцати је помињао, мада мало преопширно, значајну улогу коју би, уз помоћ таквих

¹⁶ У току 1917. и наредне године често су се водили разговори у Италијанском институту за комерцијални и колонијални развој који се налази у Венецији, основаном 1912 (распис бр. 8 М. А. Е. Рим, 8. март 1912. који је потписао Ди Сан Ђулијано (Giuliano), јер је директно потицао од оног Источног комерцијалног друштва које је 1906. заједно са Италијанско-црногорским синдикатом закључило Конвенцију са црногорском владом. Том Конвенцијом је био дозвољен монопол дувана, пловидба Скадарским језером, изградња железница Бар—Скадар и Бар—Подгорица и изградња Барске луке сходно плановима које смо већ навели. Друштво је било прихватило обавезу да реализује широки програм изградње објеката који би малом Краљевству омогућили да се економски и финансијски учврсти. У вези са овим треба прочитати веома познато дјело Тамборе.

финансијских пројеката, имао развој пољопривреде у овим земљама¹⁷. Веснић, српски представник у Паризу, у том смислу је одмах наставио излагање и опширно говорио о правцима огромног развоја Србије и читаве области, чиме би се створила могућност размјене са Италијом¹⁸.

Полазећи од претпоставке да су дуго времена након завршетка сукоба извори националног богатства лежали у пољопривреди, Веснић је тврдио да је било неопходно увести рационалније системе коришћења које је могуће остварити једино потпуном реформом сељачког словенског друштва. Напоменуо је, међутим, да је независна Србија земља сељака, посједника, а да су у старој Србији и Македонији владали Муслимани латифундисти, у Босни и Херцеговини монархија се служила муслиманском надмоћношћу да би искоришћавала словенске пољопривреднике, у Далмацији, иако су имања била распарчана, један доста велики дио земље припадао је градској италијанској буржоазији, у Хрватској се ширила индустријска организација великих посједа.

Требало је истаћи и појаву прогресивно њемачке колонизације у Босни и Херцеговини. Она се одвијала према јасном и организованом плану. Њемачки пољопривредници су се у ствари задржали на крајњој сјеверној граници земље, с десне стране Саве. Колоније су се, међутим, усмјеравале правом линијом као саставни дио освајачке војске, а очигледно их је подржавала бечка влада додјељујући им државна имања, умањујући и укидајући порезе, прадећи инфраструктуре као што су цркве, путеви и школе. Сем тога, Аустрија је имала велики интерес да опромни проблем остане неријешен, штавише — да подржи неизоставно укључење њемачког становништва у муслиманске латифундије, јер је захваљујући њима успијевала да господари земљом у којој су владали немири.

С друге стране, претежно пољопривредна земља, Србија, је била приморана, и због тога што није имала директан излаз на море, да подноси аустроугарске опорезивање извоза пољопривредних производа које је знатно умањено тек након царинског сукоба 1906, када је дио промета усмјерен према Солуну¹⁹.

Симптоматичан је био и положај Далмације, која је такође била претежно пољопривредна област, и како се могло предвидјети, највеће италијанско-словенско комерцијално тржиште. У њој су се суочавале три врсте земљишних односа, међу собом различитих. У јужној Далмацији била је једна колонија слична оној босанској, феудалног типа, у централном и сјеверном дијелу, посебно на острвима, постигнути су специјални земљишни споразуми, прави уговори између капитала и рада, засновани на

¹⁷ E. DEL VECCHIO, *La cooperazione economica e finanziaria nella politica di guerra dell'Intesa*, цит., стр. 360 и наредне.

¹⁸ A. S. M. A. E., Конференцијски архив, Интерпарламентарна конференција о трговини, став 3.

¹⁹ Исто и K. Stojanović, *Il movimento commerciale della Serbia*, Рим 1918.

пропорционалној подјели производа који су неизбјежно угрожавали сељаке. Из овога су настале двије појаве једнако обехрабрујуће: иселјавање, које је рат повећавао забрињавајућим ритмом, и опадање укупне производње, због чега се нијесу назирали широки хоризонти комерцијалне размјене с иностранством.

Будућа словенска држава, тврдио је Веснић, уколико буде жељела да превазиђе ове негативне ефекте, мораће да ослаби сопственике, аристократију, друге народности, а ојача снаге сељачке класе, не зато што је сељачка, већ што је у етничком погледу српска²⁰.

Тема аграрне реформе, која је била предуслов за формирање покрета за извоз словенских пољопривредних производа, поново је третирана након два мјесеца на Конференцији за економска питања у Паризу²¹. Чланови српске делегације су јасно оптимистички изложили Данеу, Лућолију, Драгонију, Конти-Росинију и амбасадору Титонију како би требало да изгледа будући развој земље сасвим у складу са ранијим изјавама. Уз раст пољопривредне производње, настао и омогућен социјалном реформом и рационалним искоришћавањем, остварио би се развој индустрије, посебно шумске и рудне, поспјешен обиљем сировина, рудним налазиштима и хидроенергијом.

Непосредна посљедица усклађеног аграрног и индустријског развоја била би ширење националне трговине, за коју Италија, због свог географског положаја и разноликости производа, није могла остати незаинтересована.

Под претпоставком да су недостајали вјеродостојни подаци како за Македонију тако и за Црну Гору, а да су се они за Војводину мијешали са укупним подацима који су се односили на Мађарску, Веснић и његови сарадници су површно означили подјелу земље на три, по величини једнака дијела: први је заузимао обрађива поља, други шуме, а посљедњи разне културе.

Иако су истицали да је пољопривреда заостала у техничком погледу и сувише проширена, српски представници су евидентирали очекивану и изванредну производњу на сектору пшенице, ражи, јечма, овса, кукуруза, чак и кромпира. Трговина с иностранством је наравно требало да се усмјерава према Аустрији, Чехословачкој (која је показала смисао за трговину) и Италији. Трговина с Италијом, посебно захваљујући сређивању односа на политичком плану, била је усмјерена ка добром развоју од којег је Италија могла извући велике користи, а и од производње фабрика тјестенине за које је будућа југословенска др-

²⁰ A. S. M. A. E., Конференцијски архив; Интерпарламентарна конференција о трговини, став 3. — Тврдње које су наведене налазе се укратко изложене у једном извјештају који је Луцати припремио, а остао је само као обичан пројекат.

A. L. L., Биљешке, Мемоари, Рукописи, кутија 81.

²¹ A. C. S., Извор је из Предсједништва Министарског савјета, Дипломатске конференције, став 19—II—II.

жава била у стању испоручити велике количине жита које је могло конкурисати америчком²².

Што се тиче гајења стоке, једног од најзначајнијих сектора словенске привреде, које спада међу најстарије ресурсе земље, питање се поново усмјеравало на социјалне аспекте који су условљавали привредну производњу, а у посљедњој анализи могућност развоја трговине за извоз. Задруга, типична словенска породична заједница, распрострањена у Хрватској, Босни и Херцеговини, Србији и Македонији, била је већ у кризи²³. Да ли је било пожељно да се с тачке гледишта економског и социјалног прогреса олакша њено укидање?

Ни сами саговорници нијесу имали о овоме јасне идеје, а и стога што су се позитивни и негативни елементи ове институције мијешали и један други искључивали. У ствари, предностима створеним укидањем претјеране подјеле својине, омогућавањем подјеле рада у пољопривреди, општим смањењем трошкова, што је било остварљиво, а утицало би и на смањење цијена, требало је додати недостатак индивидуалних стимуланса, смањење личне одговорности, веће гајење стоке на штету пољопривреде, што се фактички и догађало.

Нестајање задруга била је појава коју је закон могао ублажити али не и зауставити. Остаје, дакле, да се одреди једино да ли је у будућој унитаристичкој државној структури која је тежила да повећа своју трговину са иностранством било потребно поспјешити или не неповратни процес.

Избор је, чинило се, био тим деликатнији што је сектор гајења стоке претрпио велике губитке у свакој југословенској области, како због војних реквизиција тако и због обавезних плачки које су посебно погодили Србију и Црну Гору, услед умањења пашњака (појава настала у другој половини 19. вијека), те најзад због велике производње у Аустрији, Новом Зеланду и Јужној Африци, земљама у којима су услови за гајење били повољнији²⁴.

Српска делегација је ипак са оптимизмом гледала на брзо надокнађивање производње стоке која би за Италију представ-

²² Исто.

²³ Задруга, аналогна руском миру, била је заједница породица чије су крвне везе сачињавале основу њеног постојања. Земља коју су чланови задруге обрађивали, као и стока коју су гајили, представљали су недјељиви посјед којим је управљао господар, најстарији члан заједнице, или онај кога би одредили остали чланови. Он је представљао задругу у односима са спољним свијетом, распоређивао послове, захтијевао послушност и додјељивао зараду унутар заједнице. Распрострањена је раније и у Бугарској, Чехословачкој и Русији; била је знатно опала у двије прве области; међутим, у Русији је донекле цвјетала, а касније нестаје у оквиру реформи насталих након октобарске револуције. А. Filipić — *La Jugoslavia economica*, Милано, 1922. стр. 144—5.

²⁴ *L'economia balcanica e la guerra*, Министарство спољних послова, Рим, 1919. — Што се тиче Србије, процентуални губици стоке су евидентирани како слиједи: коња 88%, оваца 75%, коза 72%, свиња 53%, волова 40%.

љала велики прилив увоза, а ако би се укратко набројиле могућности прогреса југословенске пољопривреде, могле би се сврстати у четири повезана упоредна фактора: интензивно и рационално коришћење свих обрадивих површина, индустријализација пољопривреде, интензивно проучавање економије и, најзад, удруживање пољопривредника²⁵.

Могућности за размјену на сектору индустрије

Проблеми везани за комерцијалну размјену на индустријском сектору, који је обухватао и коришћење шумских добара, постајали су предмет билатералних разговора на међународном састанку противзаштитног царинског система у Милану октобра 1916.²⁶ На том састанку, укратко излажући концепте који су већ увелико били потврђени и преко интензивне издавачке кампање која их је подржавала,²⁷ учесници су прихватили у закључном документу „... да споразум између савезника мора бити инспирисан критеријумима за смањење... царинских баријера... , да Италија мора наћи... могућности за очување и побољшање својих услова куповине и продаје на међународном тржишту... да се комерцијални преговори морају водити са посебним циљем како би се олакшала размјена уз заједничко смањење тарифа...“²⁸ Била су, дакле, у цјелости прихваћена, бар теоријски, два принципа планирања европског режима заштитног царинског система за послјератни период, а сљедствено томе и планирање будућег економског рата.

Два планирања су стимулисали Италијани и Словени (посебно је преузела иницијативу словенска делегација) и сусрели се наредног дана након завршетка састанка у циљу „што шире размјене мишљења“²⁹.

Теме разговора су биле веома разноврсне, иако су се углавном сводиле на могућност словенског извоза у Италију за сектор индустрије. Плашећи се онога о чему се претходног дана

²⁵ A. C. S., Фонд предсједништва Министарског савјета, Дипломатски састанци, ставка 19-II-II.

²⁶ Документи и извјештаји који се односе на конгрес налазе се у A. L. L., Царине и царинске тарифе, Симпозијум противзаштитног царинског система, кутија 148.

²⁷ Међу главним документима на тему будућег привредног рата и предвиђања режима заштитног царинског европског система желимо да поменемо G. Borgatta *La guerra e la politica commerciale*, Венеција 1916; L. Einaudi *Unioni politiche e unioni doganali*, Милано 1916; чланке у часопису »*Revue de Paris*« од септембра 1916. и у »*Promyslenostji Torgovla*«, руског комерцијалног и индустријског органа од мјесеца августа и, најзад, L. De Feo *La Lotta economica del dopo guerra*, Милано, 1917.

²⁸ *Ordine del giorno del convegno antiprotezionista tenuto a Milano il 14 ottobre 1916*, Милано 1916.

²⁹ A. L. L., Царине и царинске тарифе, симпозијум противзаштитног царинског система, кутија 148.

дискутовало на састанку, словенска делегација³⁰ је тежила да докаже значај својих производа за нашу земљу који су се, међутим, једино укидањем царинских баријера могли пласирати на италијанска тржишта.

Радило се прије свега о дрвету, које би вјероватно заузело главно мјесто у југословенској трговини са иностранством, како због тога што су стока и слични производи из већ наведених разлога морали чекати дуго да би се превазишле тешке последице рата тако и због тога што су традиционална европска извозна тржишта за тај производ била сасвим неорганизована, те би тако била погођена словенском конкуренцијом.

За Италију је разговор био од посебне важности због велике nestaшице дрвета после рата, те је била евидентна потреба прибјегавању увозу и за блиску будућност, и поред пространих шумских комплекса који би јој жељеном побједом припали. Није, уосталом, случајно што је 1913, посљедње године прије рата, од око 6 милиона m³ дрвета изведеног из Босне и Херцеговине скоро једна трећина извезена у Италију³¹.

О југословенском рудном богатству дуго се говорило не само на састанку против заштитног царинског система већ и у току читаве двије наредне године, а оно је било предмет брижљивих проучавања и Комисије за проблеме послјератног периода³². Да су се велика налазишта угља, руде гвожђа, мангана, шкриљавца, бакра, антимона и хрома рационално користила у модернизованим фабрикама с иностраним финансијским средствима могла се изградити и унаприједити велика рудна индустрија, посебно угља у Словенији, Босни, Србији и Македонији³³. Тако су се могле превазићи препреке које је власт постављала против сваког развоја, јер, како у Бечу тако и у Будимпешти, назирало се да ће индустријализација, посебно у пограничним областима, много раније пореметити јединство државе и довести је до слома.

Законом о рудницима за Босну и Херцеговину од 4. маја 1881. централна влада је узела у посјед 14.799 рудних терена, сваки од око 200 хектара, и тиме је, са незнатним изузецима, обезбиједила искључиви посјед свих налазишта рудног богатства у окупираним зонама. Овом је мјером приватна иниција-

³⁰ Југословенску делегацију (тако је дефинише Луцати) сачињавали су економисти из разних крајева — „Срби са Крфа, Црногорци, Далматинци, Хрвати из Лондона...“ На жалост, од њих нам је познато само једно име (Ј. Драскоци), али како се може видјети из једне Луцатијеве биљешке изгледа да је био присутан и српски представник из Рима, Ристић. С италијанске стране били су присутни Еинауди, Де Вити (De Vitti), Праго, Кабиати (Cabiati), Салвемини, Боргата, Креспи, Луцати. (Исто.)

³¹ *Produzione e commercio del bestiame in Bosnia-Erzegovina*, Министарство спољних послова, Рим, 1914.

³² О овоме треба прочитати оно што је написао L. EINAUDI, *Cronache economiche e politiche di un trentennio*, шеста серија, књига IV (1914—1918), Торино 1961, стр. 692 и наредне.

³³ *Journal des Economiques*, бр. 51, 1918.

тива сасвим искључена, јер је и другим декретом утврђено да сва налазишта која би се касније открила морају припасти држави³⁴.

Штета се није сводила само на ово, јер су због неслоге искрсле између великих капиталистичких аустријских и мађарских организација налазишта само дјелимично искоришћавана, што је било у видној супротности са домаћом привредом, оштећеном, сем тога, и извором сировина које су користиле иностране индустрије. У току 1918. одговорни словенски представници су у више наврата истицали опасност насталу због грандиозног државног пројекта за који се покушавало основати удружење мађарских, аустро-њемачких и босанских банака³⁵ којим би руководили Мађари, а само на основу покрића учињених трошкова, тј. неколико милиона круна, удружење би стекло сва права на рудна богатства Босне и Херцеговине и на све државне постојеће привилегије³⁶.

Међутим, иако су налазишта угља била доста велика и омогућавала не само индустријски развој земље већ и извоз у сусједне земље, италијанским одговорним органима није промакла чињеница да се рационалним искоришћавањем ипак могла створити опасност вишка производње, због чега би још за дуго низ година југословенско тржиште остало сировинско³⁷.

Ако су дрво и угаљ били предмет италијанско-југословенских разговора још од 1916, о налазиштима метала и могућностима изградње велике металуршке индустрије, независне од иностранства, почело се говорити тек након Римског уговора, кад је југословенска држава већ постајала блиска реална могућност.

Проблем југословенске руде твoјшја углавном је био компликован. У налазиштима је било у великим количинама жељеза, магнезијума, хрома, бабра, сумпора, алуминијума, антимиона, арсеника, олова, цинка и живе. Најважнија су била налазишта руде жељеза у Љубији, Варешу, Кршеву у Босни, на Копачику, Јавру, Власини, Врању и Мајданпеку у Србији, Топуском у Хрватској и другим, у Словенији, Црној Гори и Македонији. Али до рата, а дијелом и у току рата, извозила се сирова руда у Чехословачку, Русију, Њемачку и, наравно, у Аустрију, док је само један мали дио прерађиван у земљи. Према томе, могло се предвидјети, а и сами Словени су то признавали, да ће за један доста дуго период земља морати да зависи од иностранства, кад је у питању потрошња обрађених метала.

³⁴ F. Foesch, Рудне индустрије Босне и Херцеговине (на њемачком), Беч 1900, стр. 343 и наредне.

³⁵ Велики дио капитала ових индустрија припадао је Њемцима и Мађарима.

³⁶ План је био спреман за министров потпис, али је пропаст Царства спријечила његову реализацију.

A, FILIPIC, *La Jugoslavia economica*, стр. 206—207.

³⁷ *Quaderno della commissione per i problemi del dopoguerra*, Рим, 1918. стр. 37 и наредне.

У Југославији није постојала индустрија жељеза, како због недостатка капитала, стручњака и саобраћајница тако и због тога за производ није постојало словенско тржиште³⁸. Сљедствено томе, једино хитно рјешење словенског проблема жељезне руде, имајући у виду предвидљиве почетне привредне услове нове државе, било је тражење иностраних тржишта за њен извоз.

Требало је сматрати логичним да ће клијенти за куповину словенског жељеза бити првенствено италијанске ливнице, посебно ливница у Серволи, које су због близине налазишта без сумње биле повољније у односу на њемачке и чехословачке³⁹.

Слична је била ситуација и у питању извоза бакра из Босне, Србије и Македоније, којет је било довољно не само за домаће потребе већ у великим количинама и за извоз⁴⁰, као и других рудних производа у којима је Италија оскудијевала, због чега је одмах презентирала свој захтјев за увоз. Међутим, што се тиче текстилне индустрије и риболова, проблем је био већи⁴¹.

Иако су Словени признавали да је највећи узрок слабог развоја словенске текстилне индустрије лана, конопље, памука и свиле био недостатак ткачница и предioniца, из више наврата су се жалили 1917. и 1918. на опасну конкуренцију италијанских производа⁴² и покушавали да се нагоде, међутим, нијесу наилазили на разумијевање италијанских трговаца, који су се у послјератном периоду плашили пропасти ове врсте индустрије.

³⁸ Исто, стр. 48 и наредне.

³⁹ Исто, стр. 57. — Управо на крају разговора вођених у Риму, на којима је требало да се постигне „Римски споразум“, Мештровић је скренуо пажњу Салвеминију да иако су већ позната налазишта гвожђа у Љубији Врховна команда Аустро-Угарске је почела систематски да их експлоатише тек 1916. са модерним средствима и постројењима, наравно за војне сврхе. Ипак, у току прве двије године експлоатације утврђено је да се пругом уског колосека Љубија—Приједор није могла транспортовати дневна производња од 2.500 тона, те је стога смањена на 1.000 до 1.200 тона дневно, које су транспортоване за ливнице у Серволи, у близини Трста, Rassicza у Мађарској, Karfenberg у Аустрији.

⁴⁰ Само Србија је 1913. извезла 7.615 тона бакра, у укупној вриједности 13 милиона динара.

The industries of Serbia у *The Economic Journal*, књига 27, 1917.

⁴¹ A. S. M. A. E. Редовна и кабинетска политичка серија (1915—1918), Италија, кутија 101. — У омоту се налази широка селекција документарног материјала комисије за послјератни период, основане у септембру 1917. Из досијеа комисије извучени су неки од најважнијих докумената из збирке „Виљешке комисије у вези са послјератним проблемима“.

⁴² A. L. L., Индустрија свиле, кутија 106. — Аналогна је ситуација настала на сектору пољопривреде када је дошло на ред питање далматинских вина. Затварање француског тржишта и конкуренција италијанског вина одобрени уговором између Италије и Аустро-Угарске 1887. довели су до ниских цијена далматинских вина и изазвали искључење око 30.000 далматинских пољопривредника.

Питање конкуренције на сектору риболова било је још теже. Словенска страна је одбијала италијанско-аустријске споразуме предвиђене комерцијалним уговором из 1878. којим се италијанским рибарима дозвољава лов на источној обали, на једну миљу од те обале, а аустријски рибари су могли да увезу у Италију до 5.000 квинтала усолјене рибе без икаквог пореза и да уживају право реципроцитета риболова на италијанској обали.⁴⁴

Такав уговор је у ствари ишао сасвим у прилог италијанским рибарима, посебно онима из Крфоје, који су сваке године добијали позамашне суме од улова дуж далматинских обала, док се истарски и далматински рибари нијесу упуштали у риболов дуж италијанских обала, јер је у њиховим водама било мање рибе него у источном дијелу. Сем тога, начин на који су ловили рибари из Крфоје био је штетан за производњу рибе, јер су мреже уништавале свако рибље гнијездо или оклониште. Нијесу свакако били далеко од истине Мештровић и остали када су тврдили да је истарско, хрватско, а посебно далматинско гајење рибе било жртвовано интересима чехословачке и аустријске индустрије пива и шећера⁴⁵.

Није било извјесно да ће се у незваничним разговорима то питање, као резултат дугих и тешких преговора с Аустро-Угарском, моћи ријешити између осталог и у атмосфери неизвјесности настале због рата и сложеног процеса формирања државне југословенске структуре.

Међутим, основи проблема су већ били постављени у цјелости и неће се измијенити када се, након завршетка рата, двије земље нађу једна наспрам друге: једна са новим моћним територијалним уређењем, друга поносна тек стеченом политичком независношћу.

Повољности Италије

Најзад, посљедњих мјесеци рата постојале су интензивније везе између двије стране у циљу припремања одговарајућих рјешења озбиљних проблема, а с друге стране се повећавало стварање њихове реалности. У италијанским привредним кру-

⁴⁴ E. DEL VECCHIO, *La via italiana al protezionismo, Le relazioni economiche internazionali dell'Italia* (1878—1888), Рим 1979, књига I, стр. 467 и наредне.

⁴⁵ Исто, стр 458. — Г. Салвемини је веома оштро и јасно писао о комерцијалним проблемима Далмације и шире о могућностима будућег развоја трговине на Јадрану *Dalla guerra mondiale alla dittatura* (1915—1926), коју је обрадио Карло Пискеда (Carlo Pischedda), Варезе 1964, стр. 389 и наредне. У поглављу посвећеном овом предмету *II problema commerciale della Dalmazia*, Салвемини у ствари тврди да „... комерцијална превласт на Јадрану потиче само од преокупације за доста ограниченим интересима а има за циљ само да брани вјештачки комерцијални монопол који су до сада користиле луке у Трсту и Риједи на штету Босне и Далмације“.

говима било је евидентно да су области Југославије, како оне под аустроугарском влашћу тако и независне државе, биле при завршетку рата ослабљене због претрпљених тешкоћа и са недовољним средствима за производњу и снабдијевање⁴⁶.

Србија и Црна Гора су практично ратовале од 1912. због балканских ратова, што је озбиљно утицало на националну производњу. Инвазија од 1915. и окупација која је трајала три године морале су притискивати читав привредни систем двије државе, које су, уосталом, већ биле ослабиле на многим секторима. Нагло повлачење аустроугарске војске отежало је ситуацију због рушења и систематског одношења добара.

И словенске области Царевине — Словенија, Хрватска и Војводина — без обзира на то што су великим дијелом избјегле ратна уништавања и рушења и биле у привредном погледу јаче од Србије и Црне Горе, осјетиле су посљедице сукоба који се водио на привредном сектору не мање него на бојним пољима.

Посебно је било тешко стање у Далмацији и Босни и Херцеговини, које су се морале снабдијевати прехранбеним артикулима из сусједних области, а у финалној фази рата оно се све више погоршавало⁴⁷.

У таквим условима, са домаћом производњом, како пољопривредном тако и индустријском, испод потребног минимума, а у немогућности да прошири трговину и извоз, југословенска држава у формирању нашла се у озбиљној ситуацији због великог недостатка производа свих врста, чак и пољопривредних, која је парадоксално била отежана наизглед необјашњивом појавом: порастом потрошње и повећањем потреба уочених код свих друштвених класа⁴⁸. Тешка ситуација у којој су се нашле словенске области, близина два тржишта, производна снага италијанске индустрије која се опасно ширила за ратне потребе те јој је стога био неопходан већи извоз, релативно ниска италијанска валута у односу на друге западне, парцијална комплементарност роба двије земље и, најзад, потреба италијанског тржишта да увози многе сировине и пољопривредне производе из Југославије — све су то били елементи који су свакако могли допринијети италијанском комерцијалном присуству које је било жеља двије генерације политичара и економиста Полуострва.

Овој привредној интеграцији и развоју комерцијалних активности супротстављали су се потреба за стварањем солидног банкарског удружења којим би се избјегло расипање богатства и енергије, конкуренција на неким привредним секторима (која је могла изазвати узалудна оспоравања на другим), супротности које су расле на политичком пољу и територијални кон-

⁴⁶ *Quaderno della commissione per i problemi del dopoguerra*, Рим, 1919.

⁴⁷ Исто, стр. 34 и следеће.

⁴⁸ Исто, стр. 35. — Посљедњих мјесеци другог свјетског рата ова иста појава ће настати и у Италији сходно сличним параметрима.

фликти који су постајали све оштрији са евидентним распадом власти.

Будућност трговине између двије земље зависила би од надмоћи једне или друге тежње и, суштине, од разумности или недостатка умијећа којим би Италијани и Југословени схватили значај утрживања и искористили прилику коју су им пружале историјске околности.

*С италијанског превела
Милева Никовић, професор*

Prof. Edoardo del Vecchio

PROBLÈMES COMMERCIAUX ET PERSPECTIVES DE
L'ITALIE ET DES SLAVES DU SUD AU COURS DE LA
1e GUERRE MONDIALE

RESUMÉ

À la veille de la première guerre mondiale des données sur le Monténégro et la Serbie furent procurées. Avec le territoire reçu pendant la guerre balkanique, le Monténégro avait 16.500 m² et 505 mille d'habitants. Le bilan total de ses frais dans la guerre balkanique s'élevait à 4.187,126.— de couronnes. Sa force militaire totale atteignait à 45.000 de fusils, 104 canons et 44 mitrailleuses. Pour ce petit royaume une longue période de paix était indispensable afin de réunir les nouveaux territoires, de moderniser l'armée et de surpasser la grave situation financière héritée de la guerre balkanique.

La Serbie aussi sortit agrandie des guerres balkaniques. Sa surface fut agrandie de 48.000 km² et sa population s'éleva de trois millions à quatre millions et demi. La Serbie aussi avait besoin d'une période plus longue de paix de plusieurs raisons. Le 1. janvier 1914, sa dette étatique s'élevait à 654 millions de lires et au mois de février de la même année elle fut augmentée de 250 millions, grâce à l'emprunt que lui accorda la France, destiné au paiement des frais de guerre. Pour son armement la Serbie avait besoin de 120 millions.

Au début de la guerre, l'Autriche-Hongrie bloqua la côte monénégrine et, le 10 août 1914, elle en avertit le gouvernement italien. Le blocus atteignit gravement le secteur économique: d'une part le Monténégro, qui par ce blocus fut réellement isolé, d'autre part l'Italie qui, de jour en jour, s'apercevait de la chute de sa pénétration commerciale au Balkan qui en avait une grande perspective.

Le gouvernement italien et les cercles économiques italiens avaient en vue sans cesse le règlement après la guerre des relations économiques avec les Slaves du sud. On en faisait des plans sur les possibilités d'échange sur le secteur de l'économie rurale et sur le secteur industriel. Enfin, pendant les derniers mois de la guerre il y en avait des rapports plus intenses entre les deux parties dans le but de préparer les décisions y relatives. Cependant, les problèmes fondamentaux étaient déjà complètement établis pendant la guerre et, ils ne seront pas changés quand les deux pays se trouveront, après la guerre, l'un en face de l'autre: l'un avec un nouvel arrangement territorial puissant, l'autre fier de son indépendance politique obtenue à peine.